

УДК: 947.7 (477.87)

Є.Є. ЗАН

ПОВСТАННЯ КУРУЦІВ ПОЧАТКУ XVIII СТОЛІТТЯ

Зан Євгеній Євгенійович – аспірант Закарпатського державного університету

У статті висвітлюються події, що відбувалися на початку XVIII століття на території Закарпаття. Автор описує передумови та перебіг повстання, аналізує причини поразки повстанського руху під проводом Ференца Ракоці II.

Ключові слова: Ференц II Ракоці, Закарпаття, шляхта, селяни, Габсбурги.

В статье освещаются события, которые происходили в начале XVIII века на территории Закарпатья. Автор описывает предпосылки и ход восстания, анализирует причины поражения повстанческого движения под руководством Ференца Ракоци II.

Ключевые слова: Ференц II Ракоци, Закарпатье, шляхта, крестьяне, Габсбурги.

This article lights up events that occurred in Transcarpathia at the beginning of the XVIII century. An author describes the prerequisites and the course of the uprising, analyzes the reasons for the defeat of the rebel movement led by Ferenc Rákóczi II.

Keywords: Ferenc Rákóczi II, Transcarpathia, gentry, farmers, Habsburgs.

© Є.Є. Зан, 2012

Постановка проблеми. У другій половині XVII століття на Закарпатті економічний і політичний гніт з боку угорської шляхти посилюється. Кріпак працює стільки, скільки йому наказують. За виконанням панщини слідкують гайдуки, які виганяють селян на роботу здебільшого силою. Гайдуки слідкували, щоб кріпаки працювали від ранку до ночі безперестанку. Намагаючись збільшити свої прибутки, шляхта нарощувала свої землеволодіння за рахунок селянських наділів. Вона часто виганяла селян з їхніх земель. Крім того, від селян вимагали платити податки для держави, та окремо ще був податок на утримання цісарських військ. Експлуатація селян набувала особливо жорстоких форм у тих маєтках, які були передані в оренду.

Чимало нещастя населенню принесло свавілля цісарського війська. Воно грабувало, а при цьому завжди погрожувало спалити село та вимагало велику грошову контрибуцію (контрибуція — грошові і натуральні примусові податі з населення для воєнних цілей). Уряд, до того ж, розміщав на постій наймані війська, які нещадно грабували населення. З погіршенням економічного становища загострювалися соціальні та національні суперечності в суспільстві. Залежно від обставин вони набирали різних форм і характеру. На Закарпатті такі суперечності найгостріше проявилися під час визвольної війни угорського народу 1703-1711 рр. проти австрійського панування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найбільший інтерес тема повстання викликає, передусім, в угорських дослідників. Так, Кепечі Бейла у своїй праці аналізує історичну постать провідника повстання Ференца Ракоці II [6]. В той же час такі науковці, як Дюлої Єва, Лендвої Пол, Варконь Агнеш концентрують свою увагу, здебільшого, на соціально-побутових та культурних чинниках, що супроводжували повстання куруців [5, 7, 8]. В українській же, історичній нуді знаходимо здебільшого загальний опис національно-визвольної війни угорського народу 1703-1711 рр. [1, 2, 3, 4].

Мета дослідження. Висвітлення процесу повстання угорського народу під проводом Ференца Ракоці II проти Габсбурзької монархії в 1703-1711рр. Автор ставить завдання: проаналізувати причини, чинники, описати хід подій та визначити наслідки повстання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Австрія здобула військову перемогу над турками і зміцнила своє політичне становище в Європі. Цим вона поширила панування на всю територію Угорщини. Досі Габсбурги (після поділу Угорщини в 1541 році) володіли тільки однією третиною її земель – Угорським королівством. Зараз же вони підкорили собі й решту територій – колишній Будинський пашалик та Семиграддя (Трансільванія). Народи, що населяли Угорщину розуміли: замість іга турецького – іго австрійське. Тому й антигабсбурзька боротьба, що трохи було пригасла у зв'язку з австро-угорською війною проти турків, спалахує з новою силою. Рух куруців, що призвів свого часу до створення Імре Текелі незалежного від Габсбургів князівства – Парціуму (1682), знову активізується і набуває дедалі ширших розмірів. Виступи селян (початок XVIII ст.) охоплюють всю територію Угорщини та Закарпаття і переростають у класову антифеодальну і національно-визвольну війну 1703-1711 років. Першими в межах нашого краю повстали кріпаки села Вари (Берегівщина) та села Тарпа (сучасна Угорщина), а також селяни Мукачівської домонії. Потім повстання перекинулось і на інші села Ужанського, Березького та Марамоського комітатів. На чолі повстанців були: Томаш Есе, Альберт Кіш, Михайло Пап, Дердь Біге. Озброєні селяни громили панські маєтки, млини, комітатні установи, попівські господарства, вбивали цісарських чиновників, спалювали урядові папери тощо. У кожному комітаті діяли свої повстанські загони. На Рахівщині, приміром, бойове ядро повстанців складалося з опришків, очолюваних ватажками Іваном Мангаєм, Іваном Пискливім, Федором Войком. На Перечинщині (Ужанський ко-

мітат) керівником повстання був Іван Беца. Проте головними центрами селянських виступів залишилися Берегівщина та Мукачівщина. До повсталих селян приєдналося також чимало міського населення і солдат із військових гарнізонів, що базувалися по місцевих фортецях. Народна боротьба набула масового характеру. Повстанці за короткий час звільнили значну частину території Закарпатського краю від австрійців та їх поплічників. Проавстрійські землевласники та чиновники, рятуючись від народного гніву, тікали в Австрію, Польщу та інші країни Європи [1; с. 61].

Угорська шляхта, згуртувавшись навколо князя Семиградя Ференца II Ракоці (сина Ілони Зріні і Ференца I Ракоці), вирішила використати селянське повстання в своїх інтересах. Ференцу II Ракоці, якого австрійський уряд у 1701 році оголосив поза законом і який у той час знаходився в Польщі, було запропоновано очолити антигабсбурзьку війну. Той погоджується і переїжджає з Польщі у свою Мукачівську домінію, успадковану від Софії Баторі. Прибуває він саме в той час, коли австрійські цісарські війська розпочали наступ проти повстанців, якими командував кріпак Томаш Есе. Бій між загонами Томаша Есе і урядовими військами, на чолі яких був сатмарський Ішпан Шандор Каролі, відбувся 7 червня 1703 року в Довгому, що на Іршавщині. Звичайно, повстанці не могли вистояти проти регулярних військ і зазнали поразки. Однак не здалися, готуючись до наступних боїв. Вселяло надію повстанцям прибуття на Закарпаття Ференца II Ракоці та його клич продовжувати боротьбу за віру, Батьківщину і свободу. Народ добре пам'ятав трагічну долю цього князя, пов'язану з дворічною обороною Мукачівського замку (1686-1688 рр.). Тепер-бо авторитет його як ворога габсбурзької монархії і вигнання значно зріс і набув широкого визнання серед населення [5; с. 388].

Ференц II Ракоці стає на чолі не тільки повсталих закарпатців, але й усього визвольного руху народів Угорщини проти Габсбургів. Він об'єднує очолювані ним загони з повстанцями Томаша Есе і 23 червня 1703 року куруці займають місто Мукачево. Однак взяти замок їм не вдається: там продовжував займати оборону австрійський гарнізон. До звільненого Мукачева почали сходитися повстанці з довкружних околиць, щоб із зброєю в руках позбутися австрійського гніту та феодальної кабали. Мукачево стає опорним пунктом повстанців. У лютому 1704 року куруці йдуть на повторний штурм Мукачівського замку і 16 лютого, після кількадечних боїв, здобувають його. В замку Ференц II Ракоці влаштовує свою резиденцію і звідти керує всією визвольною війною проти Габсбургів. У тому ж 1704 році здається селянському ватажку Івану Беці й австрійський гарнізон, що знаходився в Ужгородському замку. Особливої гостроти й драматизму набула боротьба селян 1703-1704 років на Севлющині. Повсталі селяни, на чолі яких був колишній поручик армії куруців доби Імре Текелі, уродженець села Баркасово Альберт Кіш, не влаштувало тільки вигнання австрійців з рідних земель, вони вимагали скасування кріпосницького права й розподілу поміщицьких угідь. Їх вимо-

ги суперечили інтересам угорських феодалів. Тому повстання було жорстоко придушено комітатською владою, а керівник повстанців Альберт Кіш, сподвижник Томаша Есе, прилюдно страчений [3; с. 40]. Ференц II Ракоці у боротьбі з Габсбургами спирався в основному на широкі селянсько-плебейські маси та захищав він не стільки інтереси селян і міської бідноти, скільки інтереси феодалів-землевласників, які були його супутниками і які проголосили Ференца II Ракоці своїм королем. Та селянство Закарпаття, хоча й підтримувало Ференца II Ракоці у боротьбі з австрійським засиллям, проте не припинило боротьби проти угорського феодально-кріпосницького гніту [8; с. 64]. На всій території краю діяли селянські загони, які громили панські та церковно-монастирські маєтки. На Ужанщині, приміром, налічувалось понад 10 таких загонів. Очолювали їх відомі народні ватажки: Степан Яків, Іван Вайда, Іван Беца, Олександр Пастеляк, Василь Добей, Юрій Галай та інші. За період з 1703 по 1711 рік, як свідчать історичні джерела, вони зробили понад 35 великих нападів на маєтки місцевих землевласників [2; с. 128].

Із Закарпаття селянське повстання перекинулось на інші угорські та словацькі території. Визвольна антигабсбурзька війна охоплює всю Угорщину. До повстанців-куруців Ференца II Ракоці приєднується Міклош Берчені зі своїм військом, у складі якого були поляки, волохи, литовці, а також українські козаки. Австрійські війська під тиском повстанців відступають, полишаючи угорські землі. В червні 1707 року куруці скликають Оподський сейм, на якому повалюють Габсбургів з угорського престолу й проголошують незалежність Угорщини. Це був період найвищого піднесення народної боротьби. Однак проголошену незалежність належало ще зміцнити й закріпити. І Ференц II Ракоці розумів, що без надійного союзу з іншими державами йому не вистояти проти могутньої Австрійської імперії. Тому він звертається за поміччю до Франції й Росії. Російський цар Петро I пішов назустріч Ференцу II Ракоці. В квітні 1707 року від Петра I прибуває посол – дворянський радник Кобре, який передає Ференцу II Ракоці пропозицію російського царя зайняти польський трон, від якого відмовився польський король Август II у ході Північної війни, попередньо підписавши мир з королем Швеції Карлом XII. Ференц II Ракоці через свого посла Міклоша Берчені, якого Петро I прийняв у Варшаві, дає свою згоду зайняти польський престол і просить Росію допомогти йому у боротьбі з Австрією. Цар обіцяє підтримку. І Росія певний час посилає повстанцям-куруцям різні матеріали, зброю, порох тощо. Однак Північна війна, яку вела Росія з Швецією, і особливо невдалий Прутський похід проти Туреччини (1711) завадили Петру I надати незалежній Угорщині більш суттєву допомогу. Тим часом угорські феодали, використавши селянське повстання та особу Ференца II Ракоці задля досягнення своєї мети – проголошення незалежної Угорщини, яка цілком виражала їхні інтереси, почали більше дбати про свої власні вигоди, ніж про долю народу. Становище селян нітрохи не змінилося на краще. Їм належало й надалі від-

бувати панщину, виконуючи різні повинності щодо панів та феодално-кріпосницької держави. Йти ж селянам на якісь поступки магнати-землевласники й не думали. Не влаштували їх і деякі народовольчі погляди Ференца II Ракоці. Тому, щоб викликати до нього недовіру з боку народних мас і послабити селянський рух, вони вступають у змову з багатьма шляхтичами-керівниками повстанських загонів. Ті заохочують бійців до грабування мирного населення, примушують селян утримувати повстанське військо, задовольняти всі потреби. Така вузькокласова, підступна політика феодалів викликала обурення серед селянства. Повстанці почали сумніватися, не довіряти Ференцу II Ракоці [7; с. 82]. Вони масово полишають його армію, збираються в горах і створюють свої повстанські загони, продовжуючи боротьбу за знищення феодално-кріпосницького ладу. А феодалі-землевласники, в свою чергу, зміцнивши власне становище, відверто зраджують Ференца II Ракоці й переходять на бік Габсбургів, у яких вбачали надійний захист від непокірних революційних селян.

У національно-визвольній боротьбі настав очевидний спад. Армія Ференца II Ракоці розкладалася, маліла з кожним днем. Цим скористалося австрійське військо командування і наприкінці 1707 року розпочало широкий наступ проти повсталого народу. І хоча куруці чинили відчайдушний опір, та їм, обдуреним, голодним, обідраним і змученим, витримати натиск добре організованих регулярних військ було вже не під силу. До того ж, у вирішальні хвилини бою повстанців часто зраджували їхні командири-шляхтичі, переходячи на бік ворога. В 1709 році куруці зазнають великої поразки від австрійських цісарських військ. Далі – невдача за невдачею. Армія Ференца II Ракоці відступає аж до Мукачєва (1711). Назріває трагічна розв'язка. 20 квітня 1711 року у місті Сатмар відбувається зустріч представників куруців і королівської влади. Вони підписують мирний договір, згідно з яким всім повстанцям-куруцям, які складуть зброю, обіцяли повну амністію і право володіння колишніми маєтками. Ференц II Ракоці не визнає цей Сатмарський договір, полишає армію й емігрує в Росію, попередньо відмовившись від своїх угор-

ських князівських багатств. З Росії пізніше – в Туреччину, де й помирає (1735). Прах його був перевезений у Кошіце (Словачина) і похований поряд з могилою Ілони Зріні, його матері [6; с. 429].

Висновки. 20 травня 1711 року рештки армії куруців Ференца II Ракоці склали зброю. В той же день капітулювали й повстанські загони, що обороняли Мукачєвський замок. Почалась жорстока розправа австрійського уряду над закарпатськими селянами, які першими підняли зброю проти феодално-кріпосницького та національного гноблення. На Берегівщині, Ужанщині та інших місцях краю, де були повстання, австрійські солдати карали все населення підряд, не жалюючи ні дітей, ні жінок, ні старих. Села Ужанського комітату (Вербівці, Загорб, Ярок, Середне, Лази, Циганівці) були цілком знищені. Уникли переслідувань хіба що ті, яким пощастило втекти в глибокі карпатські ліси. В селі Руський Мочар залишилась усього одна сім'я. І така трагічна доля спіткала більшість закарпатських сіл. Були конфісковані Габсбургами також і всі маєтки тих шляхтичів, які виступали проти Австрії. Новими власниками конфіскованих маєтків ставали здебільшого магнати німецької національності. Колишній маєток Ференца II Ракоці (домінію Мукачєвського замку) Імператор Карл III передав у 1728 році у власність австрійського графа Лотора Франца Шенборна. А той (1729) – австрійському єпископу графу Фрідріху-Карлу Шенборну-Бухгейму. Так виникла велика Мукачєвсько-Чинадіївська домінія графів Шенборнів, що займала три чверті всієї території Березького комітату. Проживало у ній близько 14 тисяч чоловік населення, з яких 93 проценти були залежні селяни. Шенборни переселили на Закарпаття багато німецьких колоністів, яким, на відміну від місцевого населення, надавали всілякі пільги в торгівлі, ремеслі та землеволодінні.

Отже, Сторічна війна – боротьба угорської шляхти за привілеї – закінчилася успішно як для Габсбургів, так і для угорської шляхти. Габсбурги зберегли корону, угорська шляхта – свої привілеї. І тільки територія краю, де розпочалось повстання – Закарпаття, виявилась спустошеною, а підданий народ отримав ще важчі окуви [4; с. 135].

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ю.І. Мудра. Наш край – наша історія. Ужгород, 1994. – С. 57-63.
2. Нариси історії Закарпаття. Том I (з найдавніших часів до 1918 року). – Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ Закарпатського обласного управління по пресі, 1993. – С. 121-130.
3. Олашин А.В. ІСТОРІЯ ЗАКАРПАТТЯ: навчальний посібник для середньої школи: Київ, ПЦ «Дельфін», 1997. – С. 38-40.
4. Пап, о. Степан. Історія Закарпаття. Том II. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2002. – С. 114-135.
5. Gyulai Éva. Borsod vármegye Rákóczi hamvainak hazahozatalánál. Adalékok az ünnepek viselettörténetéhez. Herman Ottó Múzeum évkönyve, XXV-XXVI. Miskolc, 1988. – 385-400. o.
6. Köpeczi Béla. Az élő Rákóczi. In Köpeczi Béla-R. Várkonyi Ágnes: II. Rákóczi Ferenc. 2. kiad. Budapest, 1976. – 422-429. o.
7. Lendvai, Paul. The Hungarians: A Thousand Years of Victory in Defeat. Princeton University Press, 2004. – 83 p.
8. R. Várkonyi Ágnes. Kultusz és katarzis. (A továbbiakban: R. Várkonyi 1999.) In: R. Várkonyi Ágnes: Századfordulóink. Esszék, tanulmányok. Budapest, é. n. 1999. – 50-65. o.